Ubuntu – Wij zijn, omdat de aarde is (ZAF)

“Kijk, daar staat een mand met appels”, zegt de trainer tegen haar pupillen. “Wie er als eerste is, mag ze hebben. Klaar voor de start? Af!” Maar dan gebeurt er iets wonderlijks. De trainer ziet tot haar verbazing dat de kinderen geen sprintje trekken, maar hand in hand naar de mand lopen. Ze pakken er elk een appel uit. “Hoe kan iemand gelukkig zijn als de rest niets heeft?”, geeft een van de kinderen als antwoord op het vragende gezicht van de trainer.

Zo werd ons ooit de Afrikaanse levensfilosofie Ubuntu uitgelegd. Het klinkt mooi, maar werkt het echt zo? Nieuwsgierig gaan we op onderzoek uit in Zuid-Afrika. Zullen we überhaupt iets van deze denkwijze terugvinden in dit door corruptie en criminaliteit geplaagde land? En zo ja, kunnen we er dan allemaal misschien iets van leren?

Kennismaken met de Zulu’s
We laten Luci even alleen in Richards Bay voor een wandelsafari in wildpark Imfolozi. Gids Mphile zet ons op het goede spoor: ze vertelt honderduit over de roofdieren, megafauna, planten en hun onderlinge relaties. Ze noemt de dieren haar broers en zussen. “Weten jullie waarom zebra’s, impala’s en giraffen vaak samen te vinden zijn? Omdat ze elkaar helpen. Zo staan giraffen op de uitkijk voor roofdieren, want die zien ze met hun lange nek al van ver aankomen. Bij gevaar waarschuwen ze de anderen. De natuur is niet alleen *survival of the fittest*, samenwerking is nét zo belangrijk”, stelt ze. Ook tijdens de maaltijd valt het woord Ubuntu weer, namelijk als Mphile uitdeelt wat ze zojuist heeft klaargemaakt. “*Sharing is caring”*, zegt ze lachend.

Mphile is lid van de Zulu-gemeenschap. Als we haar later bezoeken in haar dorp in de provincie KwaZulu-Natal, legt ze uit wat Ubuntu voor haar betekent. “Menselijkheid”, zegt ze. "Ik ben, omdat ik deel uitmaak van een gemeenschap." Oftewel: de diepgewortelde Afrikaanse filosofie gaat over samen delen en zorgen voor anderen. Het komt voort uit het besef dat we allemaal met elkaar zijn verbonden. "Deze filosofie leeft binnen de Zulu-gemeenschap", aldus Mphile. "We helpen elkaar waar mogelijk – met voedsel, onderdak of geld. Binnen ons gezin natuurlijk, maar óók binnen het dorp. Werkloosheid is bijvoorbeeld een groot probleem in Zuid-Afrika. Zelf werk ik in het wildpark, maar enkele familieleden hebben geen baan. Ik help ze door m’n inkomen te delen. Tegenwoordig zijn veel mensen egocentrischer en laten ze Ubuntu-principes varen. Dat is jammer, want het is een prachtig concept dat onze voorouders hebben doorgegeven."

Geen toeval

Terug aan boord spreken we de Nederlandse Annette Nobuntu Mul via Zoom. Ze voelt zich sterk verbonden met Afrika en is de oprichtster van de Ubuntu Society in Nederland. Annette is ervan overtuigd dat Ubuntu overál kan werken en vertelt er enthousiast over. Zij leert ons dat wijlen Aartsbisschop Desmond Tutu een groot voorvechter was van Ubuntu. Volgens hem is het geen toeval dat het juist in Afrika ontstond. Overleven was hier moeilijk vanwege het harde klimaat, de enorme droogte, dodelijke ziektes en grote roofdieren. Door goed voor elkaar te zorgen, waren iedereens overlevingskansen groter – als individu lukte dat niet. Een metafoor die hij graag gebruikte, was: “De mens die alleen probeert te leven in Afrika, heeft net zoveel kansen als een bij die wegvliegt van zijn korf, of een mier die het nest verlaat.” Mensen zijn geëvolueerd als sociale wezens en zijn van nature geneigd om elkaar te helpen, was zijn overtuiging.

Lijden en vergeven

Zodra we rondom Kaap de Goede Hoop zijn gezeild en Luci in hartje Kaapstad ligt, bezoeken we Robbeneiland. “Wat een ellendige plek is dit”, verzucht Ivar als we leren hoe Zuid-Afrikaanse trauma’s hier door de eeuwen heen hun sporen hebben nagelaten. Tijdens de kolonisatie door de Nederlanders in 1652 werden de robben van het eiland afgeslacht. Vervolgens werd het een gevangenis voor opstandelingen, later een leprakolonie en vanaf de jaren ‘60 van de vorige eeuw weer een gevangenis. Voor zover je het een gevangenis kunt noemen. Eigenlijk was het meer een soort concentratiekamp. Politieke gevangenen die streden tegen apartheid werden hier opgesloten – het geïnstitutionaliseerde systeem van rassenscheiding.

Tegenwoordig is het een museum. Als een ex-gedetineerde ons laat zien onder welke mensonterende omstandigheden Nelson Mandela hier zat opgesloten, dringt het pas echt tot ons door hoe ongelofelijk bijzonder zijn vergevende en verzoenende houding was. Hij wordt overal geroemd, omdat hij een bloedbad voorkwam. Ubuntu was zijn inspiratiebron. “Als wij vechten, verliezen onze kinderen”, meende hij.

Waarheid en verzoening
Na zevenentwintig jaar gevangenschap werd Nelson Mandela in 1990 vrijgelaten en kwam er een einde aan de apartheid. In 1994 werden de eerste democratische verkiezingen gewonnen door het *African National Congress* (ANC) en werd Mandela president. Desmond Tutu werd benoemd als voorzitter van de nationale *Truth and Reconciliation*-commissie. Deze commissie heeft jarenlang getuigen gehoord en onderzoek gedaan naar de misdaden tijdens het apartheidsregime. Als betrokkenen de hele waarheid vertelden over de misdaden waarbij ze betrokken waren, werd ze amnestie beloofd. Desmond Tutu geloofde niet alleen in de kracht van vergeving, maar ook dat schuld bekennen zuiverend werkt voor de misdadigers zelf. Ondanks de kritiek dat sommige leidende figuren ongestraft bleven, zijn er dankzij de commissie legio waarheden boven water gekomen over het tragische lot van veel slachtoffers. Zo is de weg voor politieke verzoening vrijgemaakt.

Ubuntu nu
Ook na de ellende van de kolonisatie en apartheid, merken we dat de Ubuntu-filosofie in Zuid-Afrika nog springlevend is. We horen verhalen over vrijwilligerswerk en spullen delen, maar ook over doktersklinieken in achterstandswijken. Zo kunnen artsen de allerarmsten van medische zorg voorzien. Al deze initiatieven komen vanuit de overtuiging dat ons leven alleen betekenis krijgt door onze relatie met anderen.

Amy Foundation
Een wel heel bijzonder voorbeeld van Ubuntu vinden we bij de *Amy Foundation*. De stichting is vernoemd naar de Amerikaanse studente Amy Biehl: een intelligente, jonge vrouw die zich inzette om een verschil te maken in Zuid-Afrika. Zo werkte ze aan de nieuwe grondwet en vrouwenrechten, samen met leden van het ANC aan het *Community Law Centre* van de *University of the Western Cape*. Daarnaast hielp ze kiezers in 1994 met de registratie voor de eerste vrije verkiezingen van het land. Op 25 augustus 1993 werd Amy tijdens politiek geweld op tragische wijze gedood door een menigte net buiten Kaapstad. Vier jonge mannen werden veroordeeld voor haar moord. Toch kregen ze na vijf jaar in de gevangenis amnestie, en wel door inzet van de ouders van Amy en de waarheids- en verzoeningscommissie.

Vastbesloten om Amy's liefde voor Zuid-Afrika, en haar geloof in de waarheid en het verzoeningsproces te eren, richtten Amy's ouders een stichting op. Twee van de veroordeelden werken nu zelfs voor deze instantie die kansarme jongeren helpt. Directeur Kevin Chaplin – oprichter van de Ubuntu Society in Zuid-Afrika – legt uit dat ze ruim 1.000 jongeren van verschillende leeftijden helpen met scholing en stageplekken. “Zo maken ze meer kans op de arbeidsmarkt en helpen we ze een eigen leven opbouwen”, vertelt hij enthousiast tijdens de rondleiding.

Continue strijd
Hoe kan het toch dat Zuid-Afrika nog zo veel corruptie en misdaad kent, ondanks de prachtige Ubuntu-filosofie? Als we Kevin ernaar vragen, is hij stellig over de schaamteloze corruptie en het cliëntelisme tijdens de regering van oud-president Zuma. “Gelukkig lijkt het onder de huidige regering beter te gaan, maar

het is een continue strijd", aldus Kevin.

"Toch lijken er ook meer structurele economische misstanden te zijn", analyseert Ivar als we weer aan boord zijn. "Naomi Klein betoogt in haar boek *The Shock Doctrine* dat Nelson Mandela en zijn regering in het midden van de jaren 90 nauwelijks ruimte kregen om de welvaart in het nieuwe Zuid-Afrika te herverdelen. Niet van het internationale grootkapitaal, maar ook niet vanuit het IMF en de internationale handelsverdragen. Er bleef veel armoeden en werkloosheid bestaan. Sterker nog: het werd erger. Dat heeft de groei van misdaad ongetwijfeld aangewakkerd." Zowel op politiek, als op economische gebied lijkt er dus een continue strijd gaande.

Wij zijn, omdat de aarde is

Ubuntu kan als levensfilosofie een krachtige vuist maken tegen individualisme, egoïsme en haat. Het vergroot je cirkel van "wij" naar "iedereen". Maar kunnen we die cirkel ook uitbreiden naar niet-menselijke leven? Tijden zijn immers veranderd sinds het ontstaan van Ubuntu: we ontregelen het klimaat, vernietigen de biodiversiteit en vervuilen de ecosystemen die we nodig hebben om te overleven. Desmond Tutu dacht van wel: "*We need to widen the circle of our Ubuntu, as we become aware of the totality of what we are. Our bodies extend into the soil, into the air, into the rivers and oceans. Our families include our dogs, cats, horses, cattle. Our species is a cell in a larger organism, a planetary body that functions to maintain life on earth. Let us practice planetary Ubuntu. We are because the planet is."* Wij zijn, omdat de aarde is.